

SOSYAL ELEŞTİRİ IŞIĞINDA
MESNEVİLERDE
TOPLUMSAL YAPI VE
ZİHNİYET (TOPLUMSAL BİLİNCİN
KLASİK YANSIMALARI)

MELEK GEREK

Bu PDF dokümanı, kitabın bir kısmını içermektedir.
DBY okurları için özel olarak oluşturulmuştur.

“dün” den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

“dün” den öğrendiklerinle
“bugün”ü yaşamak
“yarın”ları aydınlatır.

© 2025, DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI™

Tüm hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amacıyla ve araştırma için yapılacak kısa alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir şekilde kopya edilemez, elektronik ve mekanik yolla çoğaltılıp, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

DBY: 464

Edebiyat: 252

ISBN 978-625-5905-32-1

Sertifika No: 52315

Birinci Baskı: İstanbul, 2025

Yazar: Melek Gerek

Dizi Editörü: Furkan Öztürk

Yayın Yönetmeni: İrfan Güngörür

Kapak minyatürü Zenbilli Ali Efendi'ye (ö. 932/1526) dilekçe verilmesini tasvir etmektedir. Minyatür, Banu Mahir'in 2005 tarihli "Osmanlı Minyatür Sanatı" adlı eserinden alınmıştır.

Baskı Hazırlık: DBY Ajans

Baskı/Cilt:

Birlik Fotokopi Baskı Ozalit ve Gıda San. Tic. Ltd. Şti.
(Sertifika No: 52846)

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI / Library Cataloging-in-Publication Data (CIP)

Mesnevilerde Sosyal Eleştiri, Toplumsal Yapı ve Zihniyet: (Toplumsal Bilincin Klasik Yansımaları)

Yazar: Melek Gerek (Dr.)

İstanbul : DBY Yayınları, 2025.

644 s. ; 16,0 x 23,5 cm ____ (DBY Yayınları ; No. 464)

ISBN978-625-5905-32-1

1- Edebiyat 2- Eski Türk Edebiyatı 3- Mesnevi

Bu kitap, Temmuz 2025 tarihinde Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü doktora programı kapsamında Prof. Dr. Mustafa Arslan danışmanlığında savunulan "Mesnevilerde Sosyal Eleştiri" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

DÜN BUGÜN YARIN YAYINLARI

Ankara Caddesi, Ünal Han No: 21/4

Cağaloğlu - Fatih / İstanbul

Tel.: +90 212 526 98 06

www.dby.com.tr • dby@dby.com.tr

İçindekiler

KISALTMALAR DİZİNİ	13
ÖN SÖZ	15
GİRİŞ: MESNEVİLERDE SOSYAL ELEŞTİRİNİN TESPİTİ	19
Çalışma Kapsamına Alınan Mesnevilerin Seçilmesindeki Kriterler	30
Çalışma Kapsamında Belirlenen Sosyal Eleştirilerin Değerlendirilmesindeki Kriterler	32

BİRİNCİ BÖLÜM

MESNEVİLERDE YER ALAN SOSYAL ELEŞTİRİ VE TOPLUMSAL GÖNDERMELERE DAİR MEVCUT İNCELEMELERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. 14. Yüzyıl Mesnevileri	35
1.1. Yunus Emre, <i>Risâletü'n-Nushiyye</i>	36
1.2. Gülşehrî, <i>Mantku't-Tayr</i>	39
1.3. Âşık Paşa, <i>Garib-Nâme</i>	44
1.4. Hoca Mesûd, <i>Süheyl ü Nevbahâr</i>	50
1.5. Ahmedî, <i>İskender-Nâme</i>	55
2. 15. Yüzyıl Mesnevileri	57
2.1. Şeyhî, <i>Har-Nâme</i>	58
2.2. Kaygusuz Abdal, <i>Minber-Nâme</i>	66
2.3. İbrahim İbn-i Bâlî, <i>Hikmet-Nâme</i>	68
2.4. Hamdî, <i>Yusuf u Züleyhâ</i>	72
2.5. Tâcîzâde Cafer Çelebi, <i>Heves-Nâme</i>	76
3. 16. Yüzyıl Mesnevileri	83
3.1. Derviş Şemseddin, <i>Deh Murg</i>	84

3.2. Güvâhî, <i>Pend-Nâme</i>	90
3.3. Fuzûlî, <i>Leylâ ve Mecnun</i>	95
3.4. Fuzûlî, <i>Beng ü Bâde</i>	110
3.5. Taşlıcalı Yahya, <i>Gülşen-i Envâr</i>	125
4. 17. Yüzyıl Mesnevileri	129
4.1. Riyâzî, <i>Sâkî-Nâme</i>	130
4.2. Nev'îzâde Atâyî, <i>Nefhatü'l-Ezhâr</i>	134
4.3. Nev'îzâde Atâyî, <i>Sohbetü'l-Ebkâr</i>	137
4.4. Nâbî, <i>Hayriyye-i Nâbî</i>	140
4.5. Nâbî, <i>Hayrâbâd</i>	144
5. 18. Yüzyıl Mesnevileri	149
5.1. Bursalı İsmail Belîğ, <i>Sergüzeşt-Nâme-i Fakîr Be-Azîmet-i Tokat</i>	150
5.2. Subhîzâde Feyzî, <i>Mîr'ât-ı Sûret-Nümâ</i>	154
5.3. Şeyh Galib, <i>Hüsn ü Aşk</i>	156
5.4. Kânî, <i>Der-Hasb-i Hâl-i Hod</i>	157
5.5. Sünbülzâde Vehbî, <i>Lutfiyye</i>	162
6. 19. Yüzyıl Mesnevileri	165
6.1. Aynî, <i>Nusret-Nâme-i Meserret-'alâme</i>	166
6.2. Keçecizâde İzzet Molla, <i>Mihnetkeşân</i>	170
6.3. Mîr Alî Rızâ-yı İstolçevî, <i>Sergüzeşt-i İstolçevî</i>	176
6.4. Bayburtlu Zihnî, <i>Sergüzeşt-Nâme-i Zihnî</i>	180
6.5. Yenişehirli Avnî, <i>Mîr'ât-ı Cünûn</i>	184

İKİNCİ BÖLÜM

MESNEVİLERDE SOSYAL ELEŞTİRİLER

1. Toplumsal Değerlerin Yitirilmesine Eleştiri	189
1.1. Hukuki Değerler	189
1.1.1. Adaletsizlik Eleştirisi	189
1.1.2. Savaş Yanlılığı Eleştirisi	191
1.1.3. Siyasi Katılımcılık Eleştirisi	195
1.1.4. Hukuki Değerlerin Yitirilmesine Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi	198
1.2. Ahlaki Değerler	199
1.2.1. Acelecilik Eleştirisi	199
1.2.2. Bencillik Eleştirisi	199
1.2.3. Cimrilik Eleştirisi	200
1.2.4. Dalkavukluk Eleştirisi	203
1.2.5. Hasetlik Eleştirisi	206
1.2.6. Hırsızlık Eleştirisi	209
1.2.7. İnatçılık Eleştirisi	209
1.2.8. Kibirlik Eleştirisi	209

1.2.9. Kuruntululuk Eleştirisi	211
1.2.10. Merhametsizlik Eleştirisi	211
1.2.11. Mürüvetsizlik Eleştirisi	213
1.2.12. Müsriflik Eleştirisi	216
1.2.13. Nasihat Dinlemezlik ve Yanlış Kişileri Rehber Edinme Eleştirisi	218
1.2.14. Oburluk Eleştirisi	221
1.2.15. Öfkellik Eleştirisi	222
1.2.16. Saygısızlık Eleştirisi	223
1.2.17. Tamahkârlık Eleştirisi	223
1.2.18. Tecessüslük/Gıybeteçilik Eleştirisi	225
1.2.19. Tembellik Eleştirisi	229
1.2.20. Tenpervirlik Eleştirisi	230
1.2.21. Ukalalık Eleştirisi	230
1.2.22. Vefasızlık Eleştirisi	233
1.2.23. Yalancılık Eleştirisi	236
1.2.24. Ahlaki Değerlerin Yitirilmesine Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi	241
1.3. Dinî Değerler	243
1.3.1. Aşkî Yaşamada Akıl-Şeriat Çizgisinden Uzaklaşanların Eleştirisi	243
1.3.2. Cebrî İtikata Sahip Olanların Eleştirisi	247
1.3.3. Dervişâne Yaşayanların Eleştirisi	248
1.3.4. Dünyaya Düşkünlerin Eleştirisi	249
1.3.5. Günahkârların Eleştirisi	252
1.3.6. İçki İçenlerin Eleştirisi	254
1.3.7. Peygamber'in Miraç Hadisesine Şüpheyle Yaklaşanların Eleştirisi	255
1.3.8. Riyakârların Eleştirisi	256
1.3.9. Uzlete Çekilen Bazı Kişilerin Eleştirisi	260
1.3.10. Zinakârların Eleştirisi	261
1.3.11. Dinî Değerlerin Yitirilmesine Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi	275
1.4. Estetik Değerler	276
1.4.1. Şairlerin Eleştirisi	276
1.4.2. Şiire ve Şaire Verilen Kıymetin Azalmasına Eleştiri	290
1.4.3. Musikişinasların Eleştirisi	294
1.4.4. Estetik Değerlerin Yitirilmesine Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi	297
2. Makam, Mevki ve Meslek Sahiplerinin Eleştirisi	300
2.1. Ahi Eleştirisi	300
2.2. Asker Eleştirisi	305
2.3. Âyan Eleştirisi	307
2.4. Azledilmişlerin Eleştirisi	316
2.5. Çiftçi Eleştirisi	319
2.6. Define Bulma İlmiyle Uğraşanların (Ta'vircilerin) Eleştirisi	321

2.7. Dilencilerin Eleştirisi.....	321
2.8. Gizlenme İlmiyle Uğraşanların (İhfacıların) Eleştirisi	322
2.9. Hekim Eleştirisi	322
2.10. Hâcegânların Eleştirisi.....	331
2.11. Hizmetkâr ve Cariyelerin Eleştirisi	334
2.12. İktidar Eleştirisi.....	338
2.13. İlim Ehlinin Eleştirisi.....	389
2.14. Kabadayılardan Eleştirisi	402
2.15. Kadı Eleştirisi.....	403
2.16. Kimya/Simya İlmi ile Uğraşanların Eleştirisi.....	423
2.17. Kıssahan Eleştirisi	428
2.18. Maskaraların Eleştirisi	429
2.19. Mübaşir Eleştirisi.....	430
2.20. Müftü Eleştirisi	430
2.21. Münecim Eleştirisi	433
2.22. Müstensih Eleştirisi.....	435
2.23. Paşaların Eleştirisi	439
2.24. Remilcilerin Eleştirisi	443
2.25. Ruhani Varlıkları İstihdam Etmeye Çalışanların (Azâimcilerin) Eleştirisi.....	445
2.26. Simsarların Eleştirisi.....	446
2.27. Şeyh ve Dervişlerin Eleştirisi	446
2.28. Tacirlerin Eleştirisi.....	470
2.29. Tılsım/Sihir İlmi ile Uğraşanların Eleştirisi	476
2.30. Ulak Eleştirisi.....	479
2.31. Vaiz Eleştirisi.....	482
2.32. Vakıf İdarecileri ve Memurlarının (Mütevelli ve Câbilerin) Eleştirisi	486
2.33. Yiğitbaşların Eleştirisi.....	488
2.34. Zahit Eleştirisi.....	488
2.35. Makam, Mevki ve Meslek Eleştirilerinin Değerlendirilmesi.....	497
3. Toplumsal Tutumların Eleştirisi.....	502
3.1. Akrabalık İlişkilerinin Eleştirisi.....	502
3.2. İlimsizlikten Doğan Toplumsal Davranışların Eleştirisi	503
3.3. Dünya Mutluluğuna Yönelik Kuşkucu Bakışa Karşı Bir Duruş.....	508
3.4. Farsça Şiir Okumanın Yadsınmasına Dair Eleştiri.....	509
3.5. Kadına Yönelik Tutuma Karşı Duruş	510
3.6. Komşuluk İlişkilerinin Eleştirisi.....	515
3.7. Toplumsal Tutumlara Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi	515
4. Toplumsal Aktivitelerin Eleştirisi	516
4.1. At Tutkunlarının Eleştirisi	516
4.2. Av Tutkunlarının Eleştirisi.....	517

4.3. Çiçekçilik Yapanların Eleştirisi	518
4.4. Kuşbazların Eleştirisi	518
4.5. Satranç ve Tavla Oynayanların Eleştirisi.....	519
4.6. Tiryakilerin Eleştirisi.....	521
4.7. Tütün Otlakçılarının Eleştirisi.....	526
4.8. Toplumsal Aktivitelere Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi.....	526
5. Cemiyet Düzenini Bozanların Eleştirisi	528
5.1. Eşkıya Eleştirisi.....	528
5.2. İstikrarın Sağlanamamasına Yönelik Eleştiri.....	532
5.3. Cemiyet Düzenini Bozanlara Yönelik Eleştirilerin Değerlendirilmesi.....	547
6. Kavimler ve Bir Yöreye Mensup Kişilerin Eleştirisi	548
6.1. Arap Eleştirisi	548
6.2. Karaman Eleştirisi	548
6.3. Moğol Eleştirisi.....	549
6.4. Rus Eleştirisi.....	550
6.5. Türk Eleştirisi	551
6.6. Yahudi Eleştirisi	558
6.7. Kavimler ve Bir Yöreye Mensup Kişilere Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi	558
7. Toplumsal Tabakaların Eleştirisi.....	559
7.1. Bedevi Eleştirisi	559
7.2. Erkek/Oğlan Eleştirisi.....	562
7.3. Kadın/Kız Eleştirisi	565
7.4. Medeni (Şehirli) Eleştirisi	576
7.5. Toplumsal Tabakalara Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi	580
8. Düşünce ve İnanç Hareketlerinin Eleştirisi.....	581
8.1. Bektaşî Eleştirisi	581
8.2. Felsefeye (Hikmete) Dair Eleştirel Yaklaşımlar	583
8.3. Hulûliye Eleştirisi	585
8.4. Hurûfilik Eleştirisi	586
8.5. Işıklar Eleştirisi.....	587
8.6. Şehir Yaşamının Getirdiği Toplumsal Dönüşüme Eleştirel Bir Bakış.....	588
8.7. Mu'tezile Eleştirisi.....	590
8.8. Müslim-Gayrimüslim Mukayesesi Bağlamında Müslüman Kimliğine Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar.....	591
8.9. Vücûdiye Eleştirisi	594
8.10. Düşünce ve İnanç Hareketlerine Dair Eleştirilerin Değerlendirilmesi.....	594
9. İdeal Devlet Lideri ve Toplum Düzeninden Hareketle Döneme Eleştiri (Ütopyayı Andıran Eserler)	596

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
YÜZYILLARA GÖRE SOSYAL ELEŞTİRİLERİN
NİTELİK VE NİCELİK YÖNÜNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Mesnevilere Göre 14. Yüzyılın Görünüşü: İstikrarsızlık Periyodu	599
2. Mesnevilere Göre 15. Yüzyılın Görünüşü: Liyakatsizlik Periyodu.....	603
3. Mesnevilere Göre 16. Yüzyılın Görünüşü: Dinî Çözülme Periyodu	607
4. Mesnevilere Göre 17. Yüzyılın Görünüşü: Yozlaşma Periyodu	611
5. Mesnevilere Göre 18. Yüzyılın Görünüşü: Entelektüel Çöküş Periyodu.....	615
6. Mesnevilere Göre 19. Yüzyılın Görünüşü: Dönüşüme İtaatsizlik Periyodu.....	619
7. Mesnevilerde Yer Alan Sosyal Eleştirilere Genel Bir Bakış.....	623
SONUÇ	631
KAYNAKLAR	637

Ön Söz

Toplumların tarihî ve kültürel birikimleri, onların sanatsal üretimlerine belirgin bir biçimde yansır. Özellikle şiir, bu birikimin estetik bir ifadesi olarak öne çıkar. Milletler ne kadar gelişmiş ve bilinçliyse şiirleri de o kadar olgun ve derin olur. Bu olgunluk; kullanılan dilin zenginliği, temaların çeşitliliği ve estetik açıdan güçlü bir yapı ile kendini gösterir.

Edebî eserler, içinde doğdukları toplumun ruhunu yansıtır ve o toplumdaki değişimlerden etkilenir. Aynı zamanda bu değişimlere katkıda bulunur. Toplumsal bilinç ile edebiyat, birbirinden ayrı düşünülemeyecek iki kavramdır. Edebiyatın toplumdan etkilenmesi ve toplumu şekillendirmesi, yalnızca modern anlatılar için değil, klasik edebî formlar için de geçerlidir. Bu durum, mesnevilerin toplumsal yapıyı ve sorunları yansıtan metinler olarak değerlendirilmesini gerekli kılar. Mesnevilerin derinlemesine toplumsal bir perspektifle incelenmesi yazıldıkları dönemin zihniyetini anlamamıza yardımcı olurken günümüz meselelerine de ışık tutabilir.

Mesnevilerin toplumu ve toplumsal sorunları yansıtabileceği düşüncesi “Mesnevilerde Sosyal Eleştiri” başlıklı bir çalışma yapma fikrini gündeme getirmiştir. Ayrıca bu konunun divanlar üzerinden ele alınmasına karşın daha zengin malzeme sunma potansiyeline sahip mesnevilerde incelenmemiş olması, alan açısından önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir.¹

Mesnevi neşirlerinin inceleme bölümlerinde, mesnevilerde yer alan sosyal eleştirilerin genellikle yüzeysel biçimde sıralandığı görülmektedir. Aynı şekilde bazı sosyal hayat konulu çalışmalarda da mesnevilerdeki sosyal eleştirilerin sistematik, bütüncül ve derinlemesine incelenmediği; bu konuda çoğu zaman eksik hatta hatalı

¹ Z. Kılıç, 2008 tarihli *Türk Divan Şiirinde Sosyal Eleştiri* başlıklı doktora teziyle divanlarda sosyal eleştiri konusunu incelemiştir.

değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.² Oysaki sosyal eleştiriler, dönemin toplumsal yapısını ve zihniyetini yansıtmaya açısından önemli ipuçları sunan unsurlar olarak dikkate değerdir. Bu bağlamda mevcut incelemelerdeki sosyal eleştiri tespitlerinin yetersiz kalması ve bunların, dönemin sosyal yapısını aydınlatma potansiyellerinin göz ardı edilmesi, bu çalışmanın yapılmasında önemli bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Bu çalışma mesnevilerde yer alan sosyal eleştirileri kapsamlı bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Bu eleştiriler yorumlanarak mesnevilerin ait oldukları toplumun sosyo-kültürel yapısı incelenmiş ve toplum ile toplumsal gruplara dair özellikler ortaya konmuştur. Mesnevilerdeki sosyal eleştiriler, tarihî verilerle karşılaştırılarak bilimsel bir temele oturtulmaya çalışılmıştır. Başka bir deyişle bu çalışmada sosyal eleştiri verilerinden yola çıkılarak sosyolojik eleştiri disiplini çerçevesinde bir inceleme gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır.

Mesnevilerde yer alan sosyal eleştirilerin tespiti ve bu eleştirilerden hareketle toplumu ve toplumsal grupları tanımaya yönelik yaklaşım, mesnevilerin yazıldıkları dönemin geniş bir panoramasını çizmeye imkân tanımıştır. Bu sayede dönemin sosyal yapısı ve zihniyet dünyasına ilişkin değerli bilgiler elde edilmiştir.

Ayrıca bu yöntem, mesnevi edebiyatının³ Osmanlı sahasındaki işlevinin ne olduğu, sanatta topluma yönelimin hangi dönemde başladığı, divan edebiyatının soyut bir edebiyat mı olduğu, 14. yüzyıldan 19. yüzyıla Osmanlı şiir sanatında toplumsallığın giderek artıp artmadığı, şairlerin padişahları doğrudan eleştirip eleştirmede, tasavvufun mesnevilerde nasıl işlendiği, mesnevilerdeki simgeciliğin sebepleri gibi pek çok konuya dair bilgi edinmemize olanak tanımıştır.

Elde edilen veriler doğrultusunda, divan şiiri şekil bilgisi konulu kitaplarda yer alan “mesnevi” tanımının, bu eserlerin edebî ve işlevsel yönlerini tam olarak karşılamadığı, mesneviyi salt bir nazım şekli olarak değerlendirmenin eksik bir yaklaşım olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mesnevilerin, klasik edebiyatta önemli bir boşluğu doldurduğu göz önünde bulundurularak, kapsamını ve edebî işlevini daha doğru şekilde ortaya koymak amacıyla mevcut tanımı genişletilmeye çalışılmıştır.

Altı asırlık bir dönemin edebî mirasını kapsamlı bir şekilde ele almak güç olduğundan, çalışma kapsamında 14-19. yüzyıllar arasında yazılmış 30 mesnevi incelenmiştir. Çalışma kapsamında ele alınan mesnevilerin içerik itibarıyla farklı olmasına özen gösterilmiştir. İncelenen mesnevi sayısındaki bu sınırlamanın bir diğer nedeni, seçilen eserler üzerinden toplum yapısı, sosyal hayattaki dönüşümler ve toplumsal

oluşumların mesnevilere nasıl ve ne ölçüde yansıdığını somut bir biçimde ortaya koymaktır. Böylece aceleye getirilmiş kalıp yargılardan ve yüzeysel değerlendirmelerden kaçınılarak eserlerin sosyolojik analizleri derinlemesine gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bu sınırlama çalışmanın hacim açısından aşırı büyümesini de önlemiştir.

Çalışmanın giriş kısmında sosyal eleştirinin tanımı üzerinde durulmuş ve sosyoloji, edebiyat sosyolojisi, sosyolojik eleştiri konulu çalışmalardan yararlanılarak sosyal eleştirilerin tespitinde bilimsel bir usul geliştirilmiştir.

Birinci bölümde çalışma kapsamına alınan mesnevilerin incelemeleri yapılmıştır. Öncelikle her mesnevinin şekil ve içerik özellikleri kısaca ifade edilmiş, mahiyeti açık ve net bir şekilde belirlenmiştir. Ardından mesnevilerin toplumsal boyutuna ve içerdiği sosyal eleştirilere ilişkin -varsa- daha önce yapılan incelemeler sıralanmış, bu incelemelerin çalışma konumuzla ilgili bölümleri değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme sürecinde mevcut incelemelerdeki eksiklikler ve varsa hatalı tespitler de ele alınmış, bu bağlamda çalışmamızın literatürde hangi boşluğu doldurduğu vurgulanmıştır.⁴ Daha sonra mesnevide yer alan sosyal eleştiriler, detaya girilmeden sıralanmış ve mesnevinin toplumsal hayatı yansıtmadaki rolü belirtilmiştir. Mesnevi incelemeleri, ikinci bölümde, detaylı bir şekilde ve başlıklar hâlinde sunulan sosyal eleştirilerin kolay anlaşılmasına katkı sağlamakta ve bazı eleştirilere dayanak teşkil etmektedir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, mesnevilerde yer alan sosyal eleştiriler başlıklar hâlinde sunulmuştur. Sosyal eleştirilere geçilmeden önce, bazı başlıkların açıklamaları verilmiş ve böylece ele alınan konunun daha iyi kavranması amaçlanmıştır. Mesnevilerden alıntılanan beyitlerin günümüz Türkçesindeki karşılıkları parantez içinde verilmiş,⁵ beyit numaraları ise mesnevilerin kısaltmaları kullanılarak dipnotlarda belirtilmiştir. Kullanılan kaynak metinlerde standart bir format bulunmadığından beyitlerin transkripsiyonu yapılmamış; yalnızca uzun ünlüler, ayın ve hemze işaretlenmiştir. Metin okumalarında düzeltme yapılmışsa düzeltme dipnot ile belirtilmiştir. Her bir başlık, öncelikle kendi yüzyılında, ardından da yüzyıllar arasındaki kronolojik değişim çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın bir ve ikinci bölümlerinde yalnızca mesnevilerdeki sosyal eleştiriler ortaya konulmamış, aynı zamanda bu eserlerin bazıları hakkında daha önce dile getirilmemiş yorumlar geliştirilmiş, mesnevilerin mahiyetleri yeniden değerlendirilmiş ve mesneviler, sosyal hayat ile dönemin zihniyetini yansıtan unsurlar bağlamında kritiğe tabi tutulmuştur. K. H. Karpat'ın, Türkiye'nin sosyal tarihini yazacak olanların

⁴ Mesnevilerin toplumsal boyutuna ve bu eserlerde yer alan sosyal eleştirilere ilişkin akademik çalışmalara, ilgili bölümde gerektiği ölçüde değinileceğinden, giriş bölümünde ayrıca zikredilmemiştir.

⁵ Bazı beyitlerin açıklamalarında beyitte yer almayan kelime ve kelime grupları kullanılmıştır. Bu ifadeler; beyitlerin geçtiği bölümlerden, yani metnin bağlamından hareketle eklenerek açıklamaların anlaşılır olmasına katkı sağlamıştır.

öncelikli kaynağının edebiyat olacağına dikkat çekerek edebiyatın sanatın ötesindeki işlevine vurgu yapması (Karpas, 2019, s. 77), bu çalışmanın yönünü belirlemede etkili olmuştur. Çalışmada sosyal tarih anlayışından faydalanılmıştır ve her mesnevi, hissî bir tarih metni olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde mesnevilerde ortak işlenen sosyal eleştirilerden yola çıkılarak her dönemin genel karakteristik özellikleri belirlenmeye çalışılmış ve mesnevilerde yer alan sosyal eleştiriler nitelik ve nicelik açısından değerlendirilmiştir.

Çalışmamın planlanmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen, engin bilgi ve tecrübelerinden yararlandığım sayın hocam Prof. Dr. Mustafa Arslan'a, benden duasını ve desteğini esirgemeyen anneme, babama ve eşime; her zaman yanımda olduklarını hissettiren değerli arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Dr. Melek GEREK

Ankara, 2025

Kaynaklar

- Abdulkadiroğlu, A. (1997). *Sergüzeşt-Nâme-i Fakir Be-Azîmet-i Tokat*. Kültürümüzden Esinler içinde. İzmir: Akademi Kitabevi.
- Açıl, B. (2015). Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S. 5, Bahar dönemi, 1-28.
- Açık, F. ve Harput, M. (2015). Toplumsal Bir Kategori Olarak Bedevilik. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 39, 418-420.
- Açıkgöz, N. (1986). Basılmamış doktora tezi. *Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği, Dîvan, Sâkinâme ve Düstûrî'l-Amel'in Tenkidli Metni*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- _____. (1988). *Tahkiyevî Bir Metin Olarak Riyâzî'nin Sâkinâme'si*. Türk Dünyası Araştırmaları, Ağustos, S. 55, 73-83.
- Aka, B. (2011). Yüksek Lisans Tezi. Nâbî'nin Orta İnsan Tipinin Hersekli Ârif Hikmet'teki Değişimi. İhsan Doğramacı Bilkent Üni., Ankara.
- Akdağ, M. (1958). Celâli Fetretî A. 1596 Sırasında Osmanlı Devletinin Umumî Durumu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 16(1-2), 53-107.
- Aksoy, H. (1991). Derviş Şemsî ve Deh Murg Hakkında. *İslamî Edebiyat*, S. 11, 21-22.
- Altunel, İ. (2022). *Kıssahan Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 25, 501.
- Arslan, M. (2000). Yeniçeriliğin Kaldırılmasına Dair Edebî Bir Metin: Aynî'nin Manzum Nusretnâme'si. *Osmanlı Edebiyat-Tarih-Kültür Makaleleri* içinde. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- _____. (1999). *Subhî-zâde Feyzî Hamse*. Sivas: Dilek Ofset Matbaacılık.
- Algar, H. (2005). *Molla Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 30, 238-239.
- Araslı, H. (1958). Leyli ve Mecnun Hakkında. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, C. 6, 17-39.
- Arabacı, H. ve Saatçioğlu, K. (2021). Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Şapkanın Değişim Serüveni. *Artuklu Sanat ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 6, 260-280.
- Artan, T. (2012). Mahremiyet: Mahremiyetin Resmi. *Defter*, S. 20.
- Atay, H. (2003). Yüksek Lisans Tezi. *Heves-name'de Aşk Oyunu: Taci-zade Cafer Çelebi'nin Özgünlük İdeali*. Bilkent Üni., Ankara.

- Atiker, M. (2012). Ahmet Hamdî Tanpınar'ın Edebiyat Eleştirisi Anlayışı. *TYB Akademi*, S. 5, 93-116.
- Atnur, G. (2017). Tarihî Tanığı Bir Şair: Bayburtlu Zihnî. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S. 38, 197-216.
- Ayyıldız, M. ve Alan, S. (2012). Hüsn ü Aşk Mesnevisini Roman Olarak Okumak. *Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu* içinde. Çukurova Üni., Sosyal Bilimler Enst.
- Batıslam, H. D. (2007). Tarih ve Kültür Kaynağı Olarak Hasb-i Hâller. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 22, 29-42.
- Bayram, A. (2006). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Güftü ve Gam-nâme'si İnceleme-Metin. Ankara: Hacettepe Üni., SBE.
- Benli, Ş. (2019). Doktora tezi. Klasik Türk Edebiyatında Münazara. İstanbul Üni., SBE.
- Beydilli, K. (2003). *Mahmut II Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 27, 352-357.
- Beyzadeoğlu, S. A. (2016). *Sünbülzâde Vehbî Lutfiyye Metin Tespiti*. Ankara: MEB Yayınları.
- Bozatay, Ş. A. ve Demir, K. A. (2014). Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. C. 6, S. 10, Haziran.
- Bilgin, A. A. (2003). *Lutfiyye Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 27, 236-237.
- Bilkan, A. F. (2000). Hayri-Nâme'ye Göre XVII. Yüzyılda Osmanlı Düşünce Hayatı. Ankara: Akçağ Yay.
- Budak, A. ve Kanar, M. (2017). *Fuzulî'nin Yaşadığı Çağa Eleştirel Tanıklığı Beng ü Bâde*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Can, C. (2007). Yüksek Lisans Tezi. *Garip-Name'de İnsan ve İnsan Tipleri*. İstanbul: İstanbul Üni., SBE.
- Ceylan, Ö. ve Yılmaz, O. (2007). *Bir Sürgün Şâheseri Mihnetkeşân Keçecizâde İzzet Molla*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.
- Cığa, Ö. (2013). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. *Süheyl ü Nev-Bahâr (Metin-Aktarma, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin)*. Diyarbakır: Dicle Üni. Eğitim Bil. Ens.
- Cunbur, M. (1996). Anadolu'ya Hoşgörüye Dayalı Birlik Fikrini Getirenler Üzerine. *Erdem*, 8 (22), 159-172.
- Çağrı, M. (1996). *Gıybet Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 14, 63-64.
- _____ (2001). *Kanaat Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 24, 289-290.
- _____ (2006). *Mürüvvet Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 32, 61-63.
- _____ (2008). *Riya Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 35, 137-138.
- _____ (2011). *Tecessüs Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 40, 246-247.
- _____ (2013). *Zulüm Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 44, 507-509.
- Çakan, H. (2018). Basılmamış Doktora Tezi. *XIX. Yüzyılda Alman Doğa Bilimi ve Felsefesinin Osmanlı Düşüncesindeki Yansımaları*. Ankara: Ankara Üni. Sosyal Bilimler Ens.
- Çakmaklıoğlu, M. M. (2023). Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)'ye Göre Hayal ve Düzyeyleri. *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 299-329.
- Çavuşoğlu, M. (1991). *Avni Bey, Yenişehirli Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 4, 123-124.
- Çelebi, İ. (2006). *Mu'tezile Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 31, 391-401.

- Çelen, N. (2019). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Âyânlar ve Bir Âyân Ailesi Olarak Kâtipzâde Ailesi*. Aydın: Adnan Menderes Üni. Sosyal Bilimler Ens.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). Ali Şir Nevayî Leylî vü Mecnûn. TDK Yayınları.
- Çerçi, F. (2003). Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri). *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 20, 190-221.
- Çınar, K. G. (2017). Safevî Devleti'nde Dini Otoritenin Temsilcisi Şahlar ve Şîu Ulemayla İlişkileri. *İran Çalışmaları Dergisi*, C.1, S. 1, 11-51.
- Doğan, M. N. (2015). *Fuzulî Leylâ ve Mecnun Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar*. İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- _____ (2006). *Şeyh Galib Hüsn ü Aşk Nesre Çeviri Notlar ve Açıklamalar*. İstanbul: Yelkenli Yayınları.
- Doğu, A. (2022). Doktora tezi. *Nevzade Atayî'nin Hamse'si ve Resimleri*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı.
- Doruk, M. (Haziran-2013). Âşık Paşa'nın Garib-Nâme'de Kur'an Âyetlerine Yaklaşımı. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/27, 167-190.
- Dilçin, C. (1991). Mes'ûd Bin Ahmed Süheyl ü Nev-bahâr İnceleme-Metin-Sözlük. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Durkheim, E. (2019). *Sosyoloji Dersleri*. İzmir: Cem Yayınevi.
- Eflatun, M. (2018). Sünbülzâde Lutfî'nin Divanı ve Lutfiyye'sinde Gizli İlimler. *Sünbülzâde Vehbî Kitabı* içinde (s. 291-315). Kahramanmaraş: Fikir Ajans.
- Erkal, A. (2009). Yenişehirli Avnî'nin "Mir'ât-ı Cünûn" İsimli Eseri. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 39, 815-855.
- Erkan, M. ve Özkan, M. (1998). *Hoca Mesud Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 18, 189-191.
- Elkoca, E. (2021). Garib-Nâme'nin Sayı Sistemi ve Varlık Alemindeki Dokuz Tabaka. (Edt. Reyhan Çorak). *Dinle İmdi Ol Sekiz Dürü İş Edebiyat Yazıları Garib-Nâme Üzerine* içinde (s. 139-171). İstanbul: DBY Yayınları.
- Erenoğlu, D. (1997). Yüksek Lisans Tezi. *Güvâhî Pend-Nâme (Dil İncelemesi)*. Afyon Üni. SBE.
- Ertem, A. (1999). Osmanlı'dan Günümüze Vakıflar. *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi*, S. 6, 111 - 150.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1950). *Bayburtlu Zihni Bir Edebiyat Sosyoloji Denemesi*. İstanbul: Ülkü Basımevi.
- Gökalg, H. (2004). Bir Osmanlı Memurunun Hâl-i Pür-melâli: Sergüzeşt-i İstoçevî. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. S. 1, 151-166.
- _____ (2009). *Eski Türk Edebiyatında Manzum Sergüzeşt-Nâmeler*. İstanbul: KİTABEVİ.
- _____ (2009). Risâletü'n-Nushiyye'de Tahkiyevî Unsurlar. *Journal of Turkish Studies*.
- Gölpınarlı, A. (1987). Tasavvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri. İstanbul.
- Gölpınarlı, A. (2006). *Yunus Emre Hayatı ve Bütün Şiirleri*. İstanbul: Türk İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güler, Z. (1999). Leylâ ve Mecnûn'da Evlilik ve Aile Teması. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 9, S. 1, 101-128.
- Günay, U. ve Horata, O. (2004). Yunus Emre Risâletü'n-Nushiyye. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Gürler, A. Ş. (2023). 1834 Yılında Bir Osmanlı Valisinin Kapı Halkı: Trabzon Valisi Hazine Darzâde Osman Paşa'nın Maiyeti. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 35, 147-172.
- Güznel, A. (2020). *Kaygusuz Abdal (Alaaddin Gaybî) Menâkıb-Nâme*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hasırcıoğlu, Z. (1935). Deh Mürg. Yolların Sesi, C. 3, S. 30, 544-546.
- Hengirmen, M. (1983). *Güvâhî Pend-Nâme*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Horata, O. (1993). Yunus Emre'nin Risaletü'n-Nushiyye Mesnevisi. *Türk Kültürü Araştırmaları*, XXIX/1-2.
- Işık, İ. (2019). Har-Nâme'nin Yapı Unsurları ve Muhteva Bakımından İncelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (16), 460-479.
- İnce, Y. (2017). II. Mahmud Devri Reformlarının Tebaa Tarafından Algılanışı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXII/2, 427-457.
- İpek, N. (2019). Osmanlı'da Sürgün: Trabzon Örneği. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 26, 363-386.
- İpekten, H. (2018). Fuzûlî Hayatı-Sanatı-Eserleri Bazı Şiirlerinin Açıklamaları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İspirli, S. (1997). Doktora tezi. Subhî-zâde Feyzî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Hamsesi (İnceleme-Tenkidli Metin). Erzurum: Atatürk Üni., SBE.
- Kahya, E. (1985). On Dokuzuncu Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı İmparatorluğu'nda Tıp Eğitimi ve Kalburüstü Hekimlerimiz. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, C.1, S.3, 685-710.
- Kallek, C. (2009). *Simsar Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 37, 215-218.
- Kaplan, M. (1973). Yunus Emre'nin İnsan ve Ahlak Görüşü (Risalat Al Nushiyya'nın Tahlili). *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 21, 65-82.
- _____. (2003). *Deh Murg-ı Şemsi İnceleme-Metin-Sözlük*. Manisa: Celal Bayar Üni. Yüksek Öğrenim Vakfı Yayınları.
- _____. (2010). Âşık Paşa ve Birlik Fikri. *Türkiyat Mecmuası*, 18, 149-160.
- _____. (2015). *Hayriyye-i Nâbî*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- _____. (2012). Hayriyye-i Nâbî'de Tipler. *Millî Folklor*, S. 95.
- Kaplan, M. (2021). Leylâ ve Mecnun. *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri içinde* (s. 142-156). Dergâh Yayınları.
- _____. (2012). Nabi ve "Orta İnsan" Tipi. *Türk Dili Ve Edebiyatı Dergisi*, 11.
- Karaağaç, K. (2019). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. *Moğollar Döneminde Anadolu'da Yaşayan Türk İnsan Kaybı*. Kastamonu: Kastamonu Üni. SBE.
- Karabulut, M. (2016). Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. Yüzyılda Değişim Süreci. *Sosyal ve Kültürel Durum. Mecmua*, (2), 49-65.
- Karadağ, N. (2016). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. *Yunus Emre'nin Karizmatik Şahsiyetinde Din ve Toplum Anlayışı*. Malatya: İnönü Üni. SBE.
- Karaduman, R. (2021). Süheyl ü Nevbahâr'ın Kurgu Dünyası: Yapısal Unsurlar Yönüyle Bir İnceleme. *Mavi Atlas*, 9(2), 1-22.
- Karahan, A. (1996). *Fuzulî Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 13, 240-246.
- Karapanlı, G. (2009). Doktora Tezi. *Risaletü'n-Nushiyye, Mantıku't-Tayr ve Garib-Nâme Mesnevîlerinin Tasavvuf Açısından İncelenmesi*. İstanbul Üni., SBE.

- Karasu, C. (2021). Yunus Emre'nin Mesajlarının Sosyal ve Siyasal Arka Planı. *Fetih ve Medeniyet Dergisi*, Yıl: 1, S. 2, 192-201.
- Karpat, K. H. (2019). *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kartal, A. (2013). *Doğu'nun Uzun Hikâyesi Türk Edebiyatında Mesnevî*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Kaya, M. (1992). *Câbir b. Hayyan Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 6, 533-537.
- Koca, F. (2002). Osmanlılar Dönemi Fıkıh-Tasavvuf İlişkisi: Fakırlar ile Sofular Mücadelesi-nin Tarihi Serüveni. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/I, 73-131.
- Kocatürk, V. M. (1970). *Türk Edebiyatı Tarihi*. Ankara.
- Koç Aydın, A. (2019). *Simya Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 37, 218-219.
- Korkmaz, R. (2000). Keçecizade İzzet Molla (Hayatı-Sanatı-Edebî Kişiliği). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 1, 93-117.
- Kortantamer, T. (1983). 17. Yüzyıl Şâiri Atâyî'nin Hamsesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Görüntüsü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 1, 61-105.
- _____. (1997). Nev'-i-zade Atayı ve Hamse'si. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: 88.
- _____. (1984). Nâbî'nin Osmanlı İmparatorluğunu Eleştirisi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 2(1), 83-116.
- Köleoğlu, M. (2002). Yüksek Lisans Tezi. Fuzûlî'nin Beng ü Bâde'si Kaynak, Konu, Üslup ve Şekil Yönünden İnceleme. Elazığ: Fırat Üni., SBE.
- Köprülü, M. F. (1917). Har-Nâme. *Yeni Mecmua*, 13: 253-256.
- Köse, O. (2017). *Osmanlı'dan Günümüze Eşkıyalık ve Terör*. Samsun: İlkadım Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü.
- Kılıç, A. (2019). *Balkanlar'da Osmanlı İskânına Bir Nefes: Ferecik'te Işıklar (Nefes Sultan/ Nefes Baba) Tekkesi*. VII. Uluslararası Balkan Tarihi Sempozyumu Tam Metin Bildiri Kitabı, C. 1, 3-45.
- Kızıltunç, R. (2010). Fuzulî'nin Leyla ve Mecnun Mesnevisinde Gündelik Hayat. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(25), 27-52.
- _____. (2010). Fuzulî'nin Leyla ve Mecnun Mesnevisinde İnançlar ve Gelenekler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 11(27), 117-144.
- Kut, G. (1991). *Âşık Paşa Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 4, 1-3.
- _____. (1989). *Ahmedî Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 2, 165-167.
- Kutluer, İ. (1995). *Fesad Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 12, 421-422.
- Kuzubaş, M. (2005). *Nev'-izâde Atâyî'nin Nefhatü'l-Ezhâr Mesnevisi*. Samsun: Deniz Kültür.
- Küçük, S. (1985). Divan Edebiyatında Sosyal Tenkid: Ebû Bekir Kâni Efendi'nin Hasb-i hâli. *Türk Kültürü*, 262, 121-128.
- Levend, A. S. (1957). *Gülşehrî Mantıku't-Tayr Tıpkıbasım*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Marx, K. (2018). *Seçme Sosyoloji Yazıları*. İzmir: Cem Yayınevi.
- Mengi, M. (1984). Garib-Nâme'de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler. *BELLETER*, 48 (191-192), 481-496.
- _____. (1977). Har-Nâme Kime Sunulmuştur. *Türkoloji Dergisi*, 7(1), 79-81.

- _____ (1994). Âşık Paşa'nın Garib-Nâme'sinin 1-5 Bablarında 14. Yüzyıl Anadolu Toplum Yapısına İlişkin Bilgiler. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____ (1994). Gerileme Devrini Belgeleyen Bir Edebî Eser: Nâbî'nin Hayriyye'si. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mimir, D. (2012). Yüksek Lisans Tezi. *Ahmedî'nin İskender-Nâme'sinde XIV. Yüzyıl Sosyal Hayat*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üni., SBE.
- Mumcu, A. (2005). *Tarih İçindeki Gelişimiyle Birlikte Osmanlı Devleti'nde Rüşvet –Özellikle Yargıda Rüşvet-*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Ocak, A. Y. (1991). *Baba İshak Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 4, 368-369.
- _____ (1991). *Baba İlyas Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 4, 368.
- Okçu, N. (1999). *Hüsn ü Aşk Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 19, 29-31.
- Olgun, T. (1936). Fuzulî'ye dair. Selamet Basımevi.
- Onur, N. (1991). *Yusuf u Züleyhâ Hamdî*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öcal, M. (2014). Geçmişten Günümüze Vâizlik, Vâizler ve Vaazlar Hakkında Bazı Tespit ve Teklifler. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 23 (2014/2), 125-162.
- Ökten, S. (1992). *Cildeki Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 7, 550-551.
- Özcan, A. (2007). *Paşa Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 34, 182-183.
- Özcan, B. (2008). *Sinop Deniz Felaketi*. İstanbul: Deniz Basımevi Müdürlüğü.
- Özcan, B. (2007). Bir Baskının Anatomisi: Sinop Faciası. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 1, sy. 2 (Mayıs 2007), 7-18.
- Özdemir, G. (2019). Siyasal Katılmayı Etkileyen Sosyoekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma- Çankırı Örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 5 (3), 252-283.
- Özgeriş, M. M. (2020). Fuzulî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisinde Kadının Konumlandırılması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (2), 153-167.
- Özkan, M. (1996). *Gülşehri Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C.14, 250-252.
- Özsoy, D. B. (1997). Yüksek Lisans Tezi. *Sergüzeştname-i Zihnî (Bayburtlu Zihnî)*. Denizli: Pamukkale Üni. Sosyal Bil. Enst.
- _____ (1993). Doktora tezi. *Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisinde Tiper ve Motifler*. İstanbul Üni., Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
- Öztürk, Z. (2005). On Beşinci Yüzyıl Şairlerinden Akşemseddinzade Hamdullah Hamdî'nin Yusuf u Zeliha Mesnevisinde İşlenen Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 3 (10), 41-72.
- Rıhtım, M. (2009). IX-XIX. Asırlar Azerbaycan Kültür Tarihinde Tasavvufî Hareketler. *Avrasya Etüdleri*. 35/2009-1, 33-60.
- Sağlam, A. (2016). Doktora tezi. Taşlıcalı Yahyâ Bey ve Hamse'si. Diyarbakır: Dicle Üni., Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- _____ (2016). *Gülşen-i Envâr*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Sakaoğlu, N. (1991). Osmanlı Eğitim Tarihi. İstanbul. 38-39.
- Saraç, A. Y. (2000). Divan Edebiyatı'nda Hikâye. *Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*. Hece Ankara.
- Sarioğlu, T. (2022). *Müskirat Nizamnameleri'ne Göre Meyhanelerin Kapatılması ve II. Meşrutiyet Döneminde Edirne Uygulamaları*. ABAD, 5(9), 149-178.

- Sungur, N. (1998). Doktora tezi. *Tâcî-zâde Cafer Çelebi'nin Heves-Nâme'si İnceleme-Tenkitli Metin*. Ankara Üni., Sosyal Bilimler Ens., Türk Dili ve Edebiyatı (Eski Türk Edebiyatı) Ana Bilim Dalı.
- Şahin, İ. (2013). *Yığıtbaşı Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 43, 549-550.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). *Ali Şir Nevayî Leylî vü Mecnûn*. TDK Yayınları
- Şemseddin Sami. (2006). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Şentürk, A. A. ve Kartal, A. (2017). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Tatçı, M. (2019). Yunus Emre'den Yolcuya Öğütler Risâletü'n-Nushiyye. *Türk Ekinî*, (4), 6-25.
- _____ (1991). *Yunus Emre Divanı Risâletü'n-Nushiyye Tenkitli Metin*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Topçu, N. (2010). *Sosyoloji*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1971). *Şeyhî'nin Har-Nâme'si*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Timurtaş, F. K. (1949). Har-Nâme. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III, 370-387.
- Tunus, O. (2019). 17. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ndeki Büyük Kaçgun'un Neden ve Sonuçları. *Uluslararası Yönetim ve İşletme Dergisi*, C. 15, S. 2, 409-421.
- Turan, L. (2008). Yenişehirli Avnî Beyin Mir'at-ı Cünûn'u. *Journal of Turkish Studies*, 3 (2), 680-736.
- Türkan, K. (2020). Leyla ile Mecnun Hikâyesinde Aşkın Önündeki Engel: Dedikodu. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, S. 22, 44-54.
- Türkdoğan, M. ve Koç, H. (2013). *Nâbî Hayrâbâd*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Türkdoğan, M. G. (2010). Yusuf u Züleyha Mesnevilerinde Sosyal Hayatın Yansımaları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 15(38), 51-70.
- Tüzer, İ. ve Hüküm, M. (2019). *Edebiyat Sosyolojisi, Edebiyata Sosyolojiden Bakmak*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uçman, A. (1992). Bayburtlu Zihnî Maddesi. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 5, 229-230.
- Uludağ, S. (1992). *Basiret Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 5, 103.
- _____ (2003). *Marifet Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 28, 54-56.
- _____ (2016). *Tasavvufun Dili*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- _____ (2001). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Usluer, F. (2009). *Hurufîlik İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ülger, S. (1996). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. *Nâbî-Hayrâbâd İnceleme-Metin*. Van: Yüzüncü Yıl Üni. Sos. Bil. Enst.
- Vanlıoğlu, M. (1997). Beng u Bâde ve Muhtevası. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (3), 197-200.
- Williams, R. (2011). *Anahtar Sözcükler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yakut, E. (2019). Şeyhülislâmlık Makamı ve Adli Mekanizma İçindeki Yeri. *Adalet Dergisi* (62-63), 85-113.
- Yavuz, K. (2000). *Âşık Paşa Garib-Nâme*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (2007). *Gülşehri'nin Mantku't-Tayr'ı (Gülşen-Nâme) Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma*. Ankara: SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.

- _____ (2021). Yunus Emre ve Risâletü'n-Nushiyye Adlı Eserine Genel Bir Bakış. *Fetih ve Medeniyet Dergisi*, Yıl: 1, S. 2, 28-41.
- Yavuz, S. S. (2020). *Mi'râc Maddesi*. TDV İslâm Ansiklopedisi, C. 30, 132-135.
- Yazar, İ. (2010). *Kânî Dîvânı Tenkidli Metin ve Tahlil*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık.
- Yelten, M. (1999). *Nev'îzâde Atâyî Sohbetü'l-ebkâr*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- Yetim, F. (2011). Osmanlı İmparatorluğu'nun Dağılma Döneminde Balkan Milliyetçiliği ve Büyük Güçler. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 25, 285-296.
- Yıldırım, A. (2004). Fuzulî'nin Beng ü Bade Mesnevisi ve Bade Sembolü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 2, 139-146.
- Yıldırım, Y. (2019). Yunus Emre'yi Anlamanın Yolu Risâletü'n-Nushiyye'den Geçer. *Mahalle Mektebi*, Kasım-Aralık.
- Yılmaz, E. (2016). Yeniçeri Kırımı, Bektaşî Tekkesinin Tasfiyesi ve Tarih Ders Kitaplarında Osmanlı Kimliği (1826-1908). *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 79, 111-128.
- Yılmaz, K. (1983). Doktora tezi. Güfti Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği, Tezkireciliği ile Divanı. Zafernamesi ve Teşrifatü's-Şuara'sı. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Zengin, Z. S. (1997). Doktora Tezi. Tanzimat Dönemi Osmanlı Örgün Eğitim Kurumlarında Din Eğitimi ve Öğretimi (1839-1876). Kayseri: Erciyes Üni., SBE.
- Zülfe, Ö. (2018). Fuzulî Beng ü Bade inceleme-tenkitli metin-çeviri-açıklamalar-seçme sözlük-dizin-upkbasım. Harvard Üniversitesi Yakındoğu Dilleri ve Medeniyetleri Bölümü.
- İnternet Kaynakçası**
- Betil İpşirli Arçıt, Osmanlı İstanbul'unda Giyim Kuşam: <https://istanbultarihi.ist/118-osmanli-istanbulunda-giyim-kusam> Erişim tarihi: 14.11.2023 Saat: 16.56.
- Mustafa Akdağ, Celâlî Fetretî: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2152676> Erişim Tarihi: 28.12.2022 Saat: 16.28.
- Payitaht İstanbul'un Son Yüzyılı: <https://istanbultarihi.ist/46-payitaht-istanbulun-son-yuzyili> Erişim tarihi: 20.02.2024 Saat: 12.04.
- Sultan IV. Murâd: <https://osmanli.org.tr/sultan-iv-murad/> Erişim tarihi: 25.11.2022 Saat: 15.44.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. "e-Kitap Mesneviler Portalı" <<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>> Erişim Tarihi: 22.06.2021 Saat: 12.08.
- Türk Dil Kurumu. "Türk Dil Kurumu Sözlükleri Portalı" <<https://sozluk.gov.tr/>> Erişim Tarihi: 28.07.2022 Saat: 12.09.
- <https://lugatim.com/s/mebun>
- <https://lugatim.com/s/istimna>

SOSYAL ELEŞTİRİ IŞIĞINDA **MESNEVİLERDE** **TOPLUMSAL YAPI** **VE ZİHNİYET**

Farklı yüzyıllara ait otuz mesnevinin derinliklerine inen bu çalışma; klasik edebiyatın yalnızca estetik bir alan olmadığını; aynı zamanda toplumun değerlerini, dönüşümünü ve eleştirisini yansıtan güçlü bir ayna olarak işlev görebildiğini ortaya koyuyor.

Edebî eserlerdeki sosyal eleştirileri tespit etmeye yönelik bilimsel bir yöntem geliştiren bu araştırma; mesnevilerin ahlaki, hukuki, dinî ve estetik değerlere dair sunduğu verileri bütüncül bir bakışla inceliyor. Makam ve meslek eleştirilerinden kavim ve yöre tasvirlerine, toplumsal tabakalardan inanç hareketlerine kadar geniş bir yelpazede yapılan çözümler, mesnevilerin toplumsal yapıyı ve zihniyeti nasıl yansıttığını gözler önüne seriyor.

Sosyolojik bir perspektifle mesnevileri ele alan bu çalışma; bu eserlerin tarihi, sosyal hayatı ve toplumsal psikolojiyi anlamada güçlü birer kaynak olarak değerlendirilebileceğini izah ediyor. Mesnevilerde yer alan sosyal eleştiriler; toplumsal bilincin klasik eserlere önemli ölçüde yansıdığını ve bu eserlerin sosyoloji bilimine yeni bir inceleme alanı sunacak kadar zengin ve çok katmanlı bir içerik barındırdığını ortaya koyuyor.

Bu kitap, mesnevilerle toplum arasındaki görünmez köprüleri keşfetmek isteyen araştırmacılar, edebiyat meraklıları ve sosyal bilimciler için bir kaynak niteliği olma özelliği taşıyor.

"dün"den öğrendiklerinle
"bugün"ü yaşamak
"yarın"ları aydınlatır.

ISBN 978-625-5905-32-1

9 786255 905321